

พระธรรมเทศนา

โดย

เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร

เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร

ในวันเฉลิมพระชนมพรรษา 5 ธันวาคม 2530

และ

วันรัชมังคลาภิเษก 2 กรกฎาคม 2531

คำนำ

วันที่ 5 ธันวาคมพุทธศักราช 2530 เป็นมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ครบ 5 รอบพระนักษัตร 60 พระพรรษาบริบูรณ์ วันที่ 2 กรกฎาคมพุทธศักราช 2531 เป็นมหามงคลสมัยอีกวาระหนึ่งที่ปวงชนชาวไทยได้แสดงออกซึ่งความชื่นชมโสมนัสสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ และเทิดทูนความจงรักภักดีสูงสุดถวายแด่พระองค์ในพิธีรัชสมัยกลาภิเษก ทรงครองราชย์นานกว่าพระเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์ที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารของประเทศไทย คือนานกว่า 42 ปี 22 วัน

ท่านเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร ได้แสดงพระธรรมเทศนาในมหามงคลสมัยทั้งสองครั้ง ครั้งแรกตรงกับวันพระ 15 ค่ำ แสดงพระธรรมเทศนาเป็นปกติแก่พระภิกษุสามเณรและอุบาสกอุบาสิกา ณ อุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร เรื่อง “ธรรมปิติดีมีธรรมถวายพระพร” ครั้งที่สองแสดงพระธรรมเทศนา ทูลลกภฏาในการพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทานถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราช ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

ข้าพเจ้าเห็นว่าพระธรรมเทศนาทั้งสองครั้งในกาลอันประเสริฐหาได้ยากยิ่งนี้ เข้าใจได้ง่าย และจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่ผู้ปฏิบัติ จึงได้ไปกราบนมัสการท่านเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวรขออนุญาตพิมพ์เป็นธรรมบรรณาการแด่ท่านที่เคารพนับถือในโอกาสทำบุญวันเกิดครบ 5 รอบของข้าพเจ้า ท่านเจ้าพระคุณได้กรุณาอนุญาตและมอบต้นฉบับให้ ข้าพเจ้าขอกราบนมัสการขอบพระคุณท่านเจ้าพระคุณฯ ไว้ ณ โอกาสนี้ และหวังว่าด้วยอาณุญาตแห่งพระธรรมจะทำให้ทุกท่านมีจิตผ่องใสเบิกบาน และเจริญในธรรมตามผลแห่งการพากเพียรลงมือปฏิบัติธรรมนั้นยิ่ง ๆ ขึ้นไป

เสริมศรี สินธวานนท์

1 ซอยเสนานิคม 1 พหลโยธิน

บางเขน กทม 10900

10 สิงหาคม 2531

ธรรมปิติ คัมภีร์ธรรมถวายเป็นพร

พระธรรมเทศนา

ของ

สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน)

ณ อุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร

๕ ธันวาคม ๒๕๓๐

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ธมฺมปิติ สุขํ เสติ วิปฺสณฺฺเนน เจตสา

อริยปุเปเวทิตะ ธมฺเม สทา รมติ ปณฺฺชิตติ

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธัมมะคือคำสั่งสอนของ
สมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟัง
ธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะ อันเวียนมาถึงเข้า

ศาสนธรรม ธัมมะคือคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธ-
เจ้า หรือเรียกว่าพุทธศาสนา กล่าวโดยสรุปมี ๓ ข้อ คือ

สพฺพปาปสฺส อภรณํ การไม่ทำบาปทั้งปวง

กุสลสุสฺสอุปสมฺพทา การทำกุศลให้ถึงพร้อม

สจิตฺตปริโยทปนํ การชำระจิตของตนให้ผ่องใส

เอตํ พุทฺธาน าสานํ นี้เป็นพุทธศาสนาคือคำสั่งสอน
ของพระผู้ตรัสรู้ทั้งหลาย

พุทธศาสนาเมื่อก้าวโดยสรูป จึงสอนให้ปฏิบัติ ๓ ข้อ ไม่ทำบาปทั้งปวง คือไม่ทำความชั่วทั้งปวง ทำกุศลให้ถึงพร้อม คือทำความดีให้ถึงพร้อม และชำระจิตใจของตนให้ผ่องใส คือให้บริสุทธิ์ พระพุทธเจ้าได้ตรัสจำแนกแจกแจงไว้พร้อมเสร็จ ว่าอะไรคือบาป ความชั่ว อะไรคือกุศล ความดี เช่นที่ ตรัสสอนเอาไว้ว่า บาปคือความชั่วนั้นได้แก่ความประพฤติ เบียดเบียนตนและผู้อื่นให้เดือดร้อนทางกาย ทางวาจา ทางใจ ทางกายคือฆ่าเขาบ้าง ลักของเขาบ้าง ประพฤติผิดในกามบ้าง ทางวาจาคือพูดเท็จบ้าง พูดส่อเสียดบ้าง พูดคำหยาบบ้าง พูดเพ้อเจ้อเหลวไหลบ้าง ทางใจคือคิดโลภอยากได้ของ ๆ ผู้อื่น มาเป็นของ ๆ ตน พยาบาท มุ่งร้ายปองร้ายเขา และมีจกาทิฎฐิ ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม คือเห็นว่าทำบาปไม่เป็น อันทำ ทำบุญไม่เป็นอันทำ คือไม่มีบุญ ไม่มีบาป ทำบาปไม่เป็น บาป ทำบุญไม่เป็นบุญ และเห็นว่าผลต่าง ๆ ที่ได้รับเป็นความสุข เป็นความทุกข์ต่าง ๆ เป็นอุปกรรมแห่งสุขแห่งทุกข์ต่าง ๆ ไม่ใช่เกิดจากบาปบุญที่ทำเอาไว้ แต่เกิดจากการแสวงหาโดยไม่เลือกทาง ให้ได้มาเท่านั้น และเกิดจากความสับสนเหมาะดั่งที่ เรียกว่าเป็นโชค ไม่มีบุญไม่มีบาปมาเป็นเหตุอำนวยให้ได้ และเห็นว่าบาปบุญไม่มี มารดาบิดาไม่มี คือหมายความว่า ไม่มีคุณ เกิดสืบกันมาตามธรรมชาติธรรมดาของสัตว์โลก เหมือนอย่างเรือน้อยพ่วงเรือใหญ่ มากันตามธรรมดาโลก

สมณพราหมณ์เช่นภิกษุสามเณร หรือผู้ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบต่าง ๆ ไม่มี คือไม่บังเกิดผลอะไร ความเห็นดังกล่าวนี้เป็น **มิจฉาทิฏฐิ** คือเห็นผิด การกระทำทางกาย ทางวาจา ทางใจ เป็น **มิจฉาทิฏฐิ** ตามที่กล่าวมานี้ ชื่อว่าเป็นบาปคือความชั่วบังเกิดขึ้นจาก **อกุศลมูล** รากเหง้าแห่งความชั่วทั้งหลาย คือกิเลสเครื่องเศร้าหมองใจ อันเป็นความโลภบ้าง ความโกรธบ้าง ความหลงบ้าง ความชั่วทั้งปวงนี้เรียกว่าบาป เพราะทำให้ผลเป็นความทุกข์ในปัจจุบันบ้าง ในภายหน้าบ้าง ในปัจจุบันก็เป็นเหตุให้เกิดความเดือดร้อน อยู่ด้วยกันไม่เป็นสุข ดังจะพึงเห็นได้ว่า อยู่ด้วยกันเป็นหมู่ ตั้งแต่ในครอบครัวหนึ่งขึ้นไป หากว่าบุคคลในหมู่ทำบาป เช่นลักขโมย พ่อแม่ก็ลักขโมยกันและกัน ลูกก็ลักขโมยพ่อแม่ อยู่บ้านใกล้เรือนเคียงกันก็ลักขโมยกันดังนั้นก็ทำให้อยู่ไม่เป็นสุข เป็นความเดือดร้อนในปัจจุบัน ทั้งจะให้บังเกิดโทษเป็นความผิดทางอาญาแผ่นดินอีกส่วนหนึ่ง ความทุกข์ในปัจจุบันที่ได้รับนี้ เมื่อทุกคนมองดูให้กว้างแล้วจะมองเห็นได้ ก่อความชั่วขึ้นเมื่อใดก็ทำให้เกิดความทุกข์เดือดร้อนขึ้นเมื่อนั้น

พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนวางไว้เป็นพุทธศาสนา ว่าให้ละบาปคือความชั่ว และข้อต่อมาก็ตรัสสอนให้ทำกุศลคือความดี อันตรงกันข้าม คือประพฤติดวงเว้นจากทุจริตดังกล่าวทางกาย ทางวาจาทางใจ มี **สัมมาทิฏฐิ** คือความเห็นชอบ เห็นว่าทำบาป

ก็เป็นบาป ทำบุญก็เป็นบุญ มีบุญมีบาปและมีผลของบุญบาป บุญก็ให้ผลดี บาปก็ให้ผลชั่ว มีมารดาบิดา คือมารดาบิดามีคุณจริง ไม่ใช่ว่าอาศัยกันเกิดมาตามธรรมดาโลกเท่านั้น มารดาบิดาท่านยังเป็นผู้มีพระคุณ เช่นมีเมตตากรุณาต่อบุตรธิดา บำรุงเลี้ยงบุตรธิดามาด้วยดี กุศลที่ทำต่าง ๆ ก็ให้ผล เป็นสิ่งที่มียู่ สมณพราหมณ์คือบุคคลผู้ประพฤติชอบ ตลอดถึงบุคคลผู้ประพฤติธรรมทั่วไปก็มียู่ เป็นผู้ที่พึงนับถือ เป็น สัมมาทิฏฐิ คือความเห็นชอบ และเมื่อมาปฏิบัติตน งดเว้นจากบาปอกุศล ทุจริตต่าง ๆ มีความเห็นชอบตามทำนองคลองธรรม และประพฤติเกื้อกูลกันและกัน ปฏิบัติตนในทางที่ถูกที่ชอบ สิ่งใดที่เป็นกรณียะคือกิจที่พึงทำ คือเป็นเครื่องเกื้อกูลกันและกันให้เกิดความสุข ก็ตั้งใจกระทำกิจอันนั้น ไม่เพิกเฉยทอดธุระ อย่างนี้เป็นการทำกุศลให้ถึงพร้อม คือกระทำความดีให้ถึงพร้อมนั่นเอง

และทั้ง ๒ ข้อนี้ก็เนื่องมาจากจิตใจเป็นสำคัญ ถ้าจิตใจร้าย ร้ายด้วยโลภ ร้ายด้วยโกรธ ร้ายด้วยหลง ก็จะทำให้ทำบาปคือความชั่ว ไม่ทำกุศลคือความดี แต่เมื่อจิตใจดี ย่อมจะนำให้ละบาปคือความชั่ว ให้ทำบุญคือความดี เพราะฉะนั้น การอบรมจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาดจึงเป็นข้อสำคัญ ใจนั้นเมื่อเป็นใจร้าย ก็เพราะประกอบด้วยกิเลสเครื่องเศร้าหมอง คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง หรือต้นเหตุนั้นนั่นแหละ

อยากรไปในทางที่ผิดต่าง ๆ เพราะฉะนั้น การชำระใจให้บริสุทธิ์
 จึงหมายความว่าชำระกิเลสเครื่องเศร้าหมองของใจ คือความ
 โลภ ความโกรธ ความหลง หรือต้นเหตุนั้นที่รบกวนอยาก
 ไปในทางผิดต่าง ๆ ดังกล่าวนั้น เหมือนอย่างว่าร่างกายสกปรก
 ด้วยเหงื่อไคลและสิ่งสกปรกต่าง ๆ ก็อาบน้ำชำระกายให้
 บริสุทธิ์ ให้สะอาด เพราะฉะนั้น เมื่อจิตใจร้ายเทียบได้กับ
 สกปรก ไม่สะอาดด้วยกิเลสคือเครื่องเศร้าหมอง อันเปรียบ
 เหมือนอย่างเหงื่อไคลและสิ่งไม่สะอาดต่าง ๆ จึงเป็นสิ่งที่ทุกคน
 ควรจะต้องทำให้สะอาดผ่องใส ไม่ปล่อยจิตใจเก็บเอากิเลสคือ
 เครื่องเศร้าหมอง อันเทียบเท่ากับของไม่สะอาด ของสกปรก
 เหล่านั้น หมักหมมพอกพูนเอาไว้ เหมือนอย่างต้องอาบน้ำจิตใจ
 กันอยู่ คนเรานั้นต้องอาบน้ำชำระร่างกายกันอยู่วันละ ๑ ครั้ง
 ๒ ครั้ง ๓ ครั้ง หรือมากกว่า สุดแต่จะรู้สึกว่าร่างกายสกปรก
 ด้วยเหงื่อไคลและเครื่องไม่สะอาดต่าง ๆ เมื่อไรเพียงไร จิตใจ
 ก็เหมือนกัน ทุกคนควรจะต้องมาพิจารณา อาบน้ำให้จิตใจ
 วันหนึ่ง ๑ ครั้ง ๒ ครั้ง ๓ ครั้งเป็นต้น หรือว่าสุดแต่เมื่อสิ่ง
 สกปรกมาบังเกิดขึ้นแก่จิตใจเมื่อไหร่ ก็ต้องอาบน้ำชำระจิตใจ
 เมื่อนั้น เพราะว่ามันเครื่องสกปรกของจิตใจที่เรียกว่ากิเลสนั้น
 ทุกคนได้ปล่อยหมักหมมทิ้งเอาไว้ในจิตใจตัวเองไม่ใช่หน่อย
 เพราะโดยมากนั้นไม่สนใจที่จะมาอาบน้ำ ชำระจิตใจให้แก่
 ตัวเอง สนใจแต่ในการที่จะบริหารร่างกายภายนอก อาบน้ำ

ให้แก่ร่างกายที่เป็นภายนอก เพราะฉะนั้น จึงได้ปล่อยให้บรรดากิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งหลายมานอนจมหมักหมมอยู่เป็นอันมาก เหมือนอย่างว่าร่างกายที่รับเชื้อโรคเข้ามา แต่บุคคลก็ไม่ตรวจตรา ไม่รักษา เชื้อโรคที่เข้ามาสู่ร่างกายนั้นก็มาตั้งถิ่นฐานอยู่ในร่างกาย ขยายตัวเติบโต ทำลายสุขภาพของร่างกายไปโดยลำดับ จนถึงเมื่อปรากฏความเจ็บป่วยขึ้นมาในภายนอก ซึ่งเป็นอาการของโรค ต้องให้หมอดตรวจ บางทีก็รักษาได้ บางทีก็มากเสียแล้ว รักษาไม่ได้ เพราะว่าโรคในร่างกายนั้นมีกำลังแรงกล้าเป็นอันตราย จิตใจก็เหมือนกัน เมื่อปล่อยให้เครื่องเศร้าหมองเหล่านี้เข้ามานอนจมหมักหมมอยู่ดังกล่าว มากเข้า ๆ ก็เป็นอันตราย ดังจะพึงเห็นได้ว่า ปรากฏอาการของ โรคกิเลส ทำให้เป็นคนที่มีนิสัยโลกอยากได้ของใครต่อใคร เอาแต่ใจของตัวเองเป็นประมาณ เมื่ออยากได้แล้วต้องเอาให้ได้ เรียกว่าลู่อำนาจของความโลภ หรือว่ามักจะโกรธหุนหันพลันแล่น แสดงอาการโกรธเกรี้ยวกราดออกมาอยู่เนืองนิตย์ แม้ในเหตุเล็กน้อย เรียกว่าลู่อำนาจของความโกรธ หรือว่าหลงไหลใฝ่ฝันในสิ่งโน้นในสิ่งนี้ ในความจะเป็นอย่างนั้น ในความจะเป็นอย่างนี้ มัวเมาหลงสติหลงปัญญาของตัวเอง คือไม่ใช้สติไม่ใช้ปัญญา เรียกว่าตกอยู่ในอำนาจของความหลง จิตใจจึงกลายเป็นจิตใจที่ร้าย เป็นจิตใจที่ไม่ดี เพราะเหตุว่าไม่ได้อาบน้ำชำระจิตใจกันอยู่ทุกวัน

เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมก็พึงตั้งใจปฏิบัติในข้อ ๑ คือ ไม่ทำบาปความชั่วทั้งปวง ข้อ ๒ ทำกุศลคือความดีทั้งปวง และ ต้องปฏิบัติในข้อ ๓ คือคอยชำระจิตใจของตัวให้บริสุทธิ์ผ่องใส และในการชำระร่างกายนั้น ปกติก็มักจะมีการอาบน้ำกัน ตอนเช้าบ้าง ตอนเย็นบ้าง หรือว่าเวลาเดียว ในเมื่อร่างกาย ไม่ได้มีเหงื่อไคลหมักหมมด้วยสิ่งสกปรกมากนัก การชำระ จิตใจก็เหมือนกัน ก็ต้องปฏิบัติชำระกันอยู่ เช่นในเวลาเช้า ในเวลาเย็น หรือในเวลาค่ำ วันละ ๒ ครั้งก็เป็นการดี แต่ถ้า หากว่าร่างกายนี้ต้องทำงาน มีเหงื่อไคลสกปรก หรือว่าต้องถูก สิ่งสกปรกในการเดินทางหรือในการประกอบภาระงานมา เปราะเปื้อน เมื่อเสร็จจากรุทกิจแล้วก็ต้องอาบน้ำกันชำระ ร่างกาย ไม่เลือกว่าจะเป็นเวลาเช้าเป็นเวลาเย็น จิตใจก็เหมือน กัน เมื่อเกิดสกปรกเมื่อใดก็ต้องชำระกันเมื่อนั้น เช่นว่าเมื่อเกิด ความโลภอยากได้ขึ้นมาในสิ่งที่ไม่ควรจะได้ ในสิ่งที่เป็นของ ๆ เขา ไม่ใช่เป็นของ ๆ ตน ก็ต้องปฏิบัติชำระความโลภให้สงบ ไปเสีย เมื่อเกิดความโกรธขึ้นเมื่อใด จะเป็นเวลาเช้า เวลาบ่าย หรือเวลาเที่ยง เวลากลางคืนหรือเวลาไหนก็ตาม ก็ต้องปฏิบัติ ชำระจิตใจ คือสงบความโกรธเสียในขณะนั้น เมื่อเกิดความ หลงขึ้น ก็ให้มาพิจารณาดูใจว่าเกิดความหลงหรือเปล่า เมื่อ พิจารณาดูใจให้เป็นตัวสติขึ้นมาแล้ว ก็ย่อมจะได้ปัญญาารู้ตัวว่า หลงหรือไม่หลง จะทำให้มีสติยับยั้ง ก็เป็นการปฏิบัติชำระ

ความหลงในขณะนั้น คือเรียกว่าการปฏิบัติธรรมนั้น เมื่อ บังเกิดอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของกิเลสโลกโกรธหลง และเกิด กิเลสโลกโกรธหลงขึ้นเมื่อใด ก็ชำระจิตใจเมื่อนั้น คือต้องคอย ชำระอารมณ์ สงบอารมณ์นั้นเสีย สงบความโลภความโกรธ ความหลงเสีย การปฏิบัติธรรมจึงต้องปฏิบัติอยู่เสมอดังที่กล่าว มาแล้ว ไม่มีจำกัดเวลาว่าเมื่อนั้นเมื่อนี่ แต่โดยปกตินั้นหากว่า ชำระจิตใจของตัวให้บริสุทธิ์กันเสียทีหนึ่ง ตอนเย็นก่อนนอน ก็ทีหนึ่ง เหมือนดังอาบน้ำให้สะอาด แต่ว่าอาบใจให้สะอาด ตอนเช้าทีหนึ่ง อาบน้ำให้สะอาด อาบใจให้สะอาดเสียทีหนึ่ง เรียกว่าเป็นปกติ เหมือนดังทำวัตรเช้า ทำวัตรค่ำ ทำวัตรเย็น และนอกจากนี้ จิตใจสกปรกขึ้นเมื่อใด ก็ต้องชำระ ก็ต้องอาบ จิตใจกันเมื่อนั้น เหมือนดังร่างกายสกปรกขึ้นเมื่อใด ก็ต้อง อาบน้ำก็ต้องล้างกันเมื่อนั้น นี่เป็นสิ่งที่ต้องปฏิบัติอยู่เสมอดังนี้ ดูจิตใจของตัวเป็นประมาณ เมื่อจิตใจร้ายขึ้นมา สกปรกกัน ขึ้นมา ก็ต้องชำระกันเมื่อนั้น ไม่ว่าจะเป็นเวลาไหนจะต้องชำระ ทันที ถ้าไม่เช่นนั้นแล้ว จิตใจก็จะลุอำนาจของโลกของโกรธ ของหลงซึ่งเป็นตัวสกปรกนั้น และเมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็จะกลายเป็นประกอบบาปคือความชั่ว ละกุศลซึ่งเป็นตัวความดี ฉะนั้น การชำระจิตใจจึงเป็นสิ่งสำคัญที่สุด

ในการชำระกายนั้นต้องใช้น้ำที่สะอาดชำระ ในการ ชำระจิตใจหรืออาบจิตใจนั้น ก็ต้องใช้ธรรมะอันได้แก่ **คุณธรรม**

ดังที่เราสวดมนต์กันอยู่เมื่อเป็นเด็กว่า **“ธัมมะคือคุณากร”**
 ธัมมะคือบ่อเกิดของคุณคือเครื่องเกื้อกูลต่าง ๆ ต้องอาศัยน้ำคือ
 ธัมมะที่เป็นอาการบ่อเกิดแห่งคุณคือเครื่องเกื้อกูล เป็นต้นว่า
 ต้องอาศัยศีล ความตั้งใจดเว้นจากสิกขาบทบัญญัติที่พระ-
 พุทธเจ้าได้ทรงห้ามเอาไว้ เช่นศีล ๕ หรือว่าศีลกรรมบท เว้น
 จากฆ่า เว้นจากลัก เว้นจากประพฤตินิดในกาม ทางกาย เว้น
 จากพูดเท็จ เว้นจากพูดส่อเสียด เว้นจากพูดคำหยาบ เว้นจาก
 พูดเพ้อเจ้อเหลวไหล นี่ทางวาจา เว้นจากความโลภเพ่งเล็ง
 เอาของผู้อื่นมาเป็นของตน เว้นจากพยาบาทปองร้าย และมี
สัมมาทิฐิ คือความเห็นชอบ เท่ากับเว้นจาก **มิจฉาทิฐิ** มาตั้ง
 อยู่ในการเห็นชอบ นี่เป็นศีล ต้องหัดใจให้เป็นผู้สามารถ
 ดเว้นได้ดังที่กล่าวมานี้ จากบาปที่จะกระทำทางกายทางวาจา
 ทางใจ หรือจากความชั่วที่จะพึงกระทำทางกายทางวาจาทางใจ
 และปฏิบัติใน **สมาธิ** คือทำจิตให้ตั้งมั่นอยู่ในธรรมคือส่วนกุศล
 ที่เป็นความดีทั้งหลาย เช่นหัดใจให้ตั้งมั่นอยู่ใน **เมตตา** ความ
 รักใคร่ปรารถนาให้เป็นสุข ไม่โกรธพยาบาท ใน **กรุณา**
 ความคิดช่วยให้พ้นทุกข์ ไม่เบียดเบียน ปรากฏเป็นความสงสาร
 ความเอ็นดู **มุทิตา** ความพลอยยินดีในความสุขความเจริญของ
 ผู้อื่น ไม่ริษยา และ **อุเบกขา** ความวางใจมัธยัสต์เป็นกลาง
 ไม่ลู่อ่านาจของอคติ ปล่อยวางใจได้ให้เป็นปกติ มีความยุติธรรม
 เมตตานี้เป็นเครื่องอาบจิตใจให้บริสุทธิ์จากโทษพยาบาท

และจากความคิดเหน็ดเหนื่อย กรุณานั้นเป็นเครื่องอาบใจให้บริสุทธิ์ สะอาดจากวิหิงสา ความคิดเบียดเบียน และความโทมนัสด้วย มุกิตานั้นเป็นเครื่องชำระจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาดจากความริษยา และความโสมนัสกระหม่อมอยากจะได้ด้วย อุเบกขานั้นเป็น เครื่องอาบจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาดจากความยินดีในร้าย และจาก ความหลงไม่รู้ตามความเป็นจริงด้วย เพราะฉะนั้น จึงจะต้อง อบรม พรหมวิหารธรรม ทั้ง ๔ นี้ ธรรมะเป็นเครื่องอยู่ของพรหม คือผู้ใหญ่ มีเมตตาเป็นต้นนี้ ปลุกฝังให้มีอยู่ในจิตใจ เมื่อโทสะ พยาบาทเกิดขึ้นเมื่อใด ก็เอาเมตตาเข้าดับเข้าอาบทันที ความคิด เบียดเบียนมีเมื่อใด ก็เอากรุณาเข้าอาบน้ำชำระจิตทันที ริษยา เกิดขึ้นเมื่อใด ก็เอามุกิตามาชำระอาบจิตทันที ความยินดี ความยินร้ายความลำเอียงความไม่ยุติธรรมเกิดขึ้นเมื่อใด ก็เอา อุเบกขาซึ่งเป็นตัวความยุติธรรม ปลงใจลงไปในกรรม ว่า ทุกคนมีกรรมเป็นของ ๆ ตน ใครทำดีก็ได้ดี ทำชั่วก็ได้ชั่ว ก็ให้เขาดีเขาชั่วไปตามกรรมของเขา ไม่ว่าจะเป็นคนใกล้ชิด หรือคนห่างไกล มีความยุติธรรมเสมอกันหมด ชั่วเป็นชั่ว ดีเป็นดี ไม่สลับปลับกัน เพราะใจคนนั้น ถ้าใจตัวเองสลับปลับ ตัวเอง ถือคนดีเป็นคนชั่ว ถือคนชั่วเป็นคนดี แม้โดยไม่รู้ เมื่อมี อุเบกขาปลงลงได้ในกรรม พิจารณาแล้วก็จะรู้ได้ว่าอะไรดี อะไรชั่ว ใครดีใครชั่ว ปฏิบัติให้ถูกต้องและยุติธรรม เมื่อรู้สึก ว่าใจจะลำเอียงขึ้นเมื่อใด ก็เอาอุเบกขาเข้าดับ เข้าอาบใจทันที

ใจก็จะบริสุทธิ์สะอาด ใจที่บริสุทธิ์สะอาดที่เป็นใจตั้งนี้เอง
 ชื่อว่าเป็น **ใจที่เต็มธัมมะ** เหมือนอย่างบุคคลเมื่อมีความกระหาย
 ก็ดื่มน้ำแก้กระหาย ความกระหายซึ่งเป็นความเดือดร้อนทาง
 กายก็ดับไป จิตใจนี้เมื่อเป็นจิตใจที่ร้ายดังที่กล่าวมา ก็เป็น
 จิตใจที่รุ่มร้อน ดันรนไม่สงบ เพราะฉะนั้น เมื่อมาเต็มธัมมะ
 ดื่มเมตตา ดื่มกรุณา ดื่มมุทิตา ดื่มอุเบกขา ใจก็บริสุทธิ์ สะอาด
 จากกิเลสที่ร้ายกาจเหล่านี้ เมื่อเป็นดังนี้ จิตใจที่กระหายรุ่มร้อน
 ก็กลายเป็นจิตใจที่สงบเย็นมีความสุข ใจก็ผ่อนคลาย เพราะฉะนั้น
 จึงได้มีพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า “**ธมฺมปีติ สุขฺ เสติ วิปฺปสนฺนฺเนน**
เจตสา ผู้ที่มีใจผ่อนคลายแล้ว ดัชนีธรรมที่เรียกว่าธรรมปีติ ย่อมอยู่
เป็นสุข อริยปฏิเวทธิเต ธมฺเม สทา รมติ ปญฺจิติโต บัณฑิตย่อม
รื่นรมย์ ในธรรมที่พระอริยเจ้าประกาศไว้แล้วทุกเมื่อ” ดังนี้
 คือว่าการที่จะเต็มธัมมะได้ ให้มีความสุขในธรรมได้ดังกล่าว
 ทุกคนผู้ที่เต็มธัมมะนั้นก็ต้องมีความรื่นรมย์ในธัมมะที่พระ-
 อริยเจ้าประกาศแล้ว ชอบธัมมะเหมือนอย่างคนที่กระหายน้ำ
 ก็ต้องรื่นรมย์ในน้ำ คือว่าชอบน้ำ ชอบน้ำดื่มจะดื่ม น้ำ ถ้าหากว่า
 เกลียดน้ำก็ย่อมจะไม่ดื่ม น้ำ เมื่อไม่ดื่มน้ำก็แก้กระหายไม่ได้
 ฉะนั้นก็ดี คนที่มีจิตใจรุ่มร้อนกระวนกระวายไม่สงบ เพราะ
 ความร้ายของใจคือตัวกิเลส ถ้าหากว่าเกลียดธัมมะ ไม่เต็มธัมมะ
 ก็ไม่มีอะไรจะมาชำระใจให้สะอาดได้ จะเอาโลกชำระโลก
 โกรธชำระโกรธ หลงชำระหลงนั้น ก็ยิ่งเพิ่มโลกโกรธหลง

มากขึ้นอีก ทำจิตใจให้สกปรกมากขึ้นอีก เหมือนอย่างว่าโลก
 ขึ้นมาอยากจะได้อะไรก็ต้องได้ ก็เรียกว่าเอาความโลภมาดับ
 มาชำระโลก โกรธขึ้นมาอยากจะทำร้ายใครก็ทำร้ายเขา
 ครั้นทำร้ายเขาแล้วก็พอใจ ก็เรียกว่าเอาความโกรธมาชำระ
 ความโกรธ หลงขึ้นมาก็ต้องได้ จะต้องปฏิบัติไปตามที่หลง
 ก็เรียกว่าเอาความหลงมาชำระความหลง ก็ยิ่งเพิ่มโลกเพิ่ม
 โกรธเพิ่มหลงมากขึ้น เพิ่มความสกปรกของใจมากขึ้น ยิ่งร้าย
 มากขึ้น แต่ถ้าหากว่าเอาธัมมะมาชำระดังที่กล่าวมาแล้ว จะ
 ชำระสิ่งที่สกปรกของใจออกไป แต่ว่าจะต้องไม่เกลียดธัมมะ
 จะต้องรักรัณมย์ จะต้องชอบธัมมะ

เพราะฉะนั้น บุคคลที่ชอบธัมมะ ไม่เกลียดธัมมะ รักรัณมย์
 ในธัมมะ จะต้องเป็นบัณฑิต คือเป็นผู้ที่มีปัญญา รู้จักธัมมะ
 รู้จักประโยชน์ของธัมมะ รู้จักคุณของธัมมะ และปฏิบัติธัมมะ
 อันนี้เป็นข้อสำคัญ ถ้าเป็นพาลเสียแล้วเกลียดธัมมะ เป็นบัณฑิต
 จึงจะชอบธัมมะ เมื่อเป็นพาลเกลียดธัมมะก็ไม่ดื่มธัมมะ ดื่มโลก
 ดื่มโกรธดื่มหลงกันเรื่อยไป ใจก็ยิ่งร้ายเรื่อยไป แต่เมื่อเป็น
 บัณฑิตมีปัญญา จึงจะชอบธัมมะ ดื่มธัมมะ ก็เป็นอันว่าชำระ
 จิตใจให้บริสุทธิ์สะอาดยิ่งขึ้น ๆ จนถึงเป็นอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น
 การปฏิบัติดังนี้แหละชื่อว่าเป็นการปฏิบัติพุทธศาสนาโดยตรง
 เพราะฉะนั้น จึงขอเชิญชวนให้ทุก ๆ ท่านพากันเป็นบัณฑิต
 อย่าเป็นพาล คืออย่าเกลียดธัมมะ เกลียดธัมมะเป็นพาล แต่ถ้า

ชอบธัมมะ รักธัมมะ จึงเป็นบัณฑิต และก็ **ขอให้พร้อมกันปฏิบัติธัมมะ** คือปฏิบัติอยู่ในศีล ในสมาธิ ในปัญญา ดังที่แสดงมา **และพร้อมกันตั้งธัมมะ** เหมือนตั้งถ้ำถวายพระพรสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ซึ่งเจริญพระชนมพรรษาบรรจบครบ ๕ รอบ ๖๐ พระพรรษาบริบูรณ์ในวันนี้ จึงขอให้เราทั้งหลายได้พร้อมกัน **ตั้งธัมมะถวายพระพร** โดยนัยที่แสดงมาโดยทั่วกัน อธิษฐานจิตน้อมถวายขอให้สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ทรงพระเจริญด้วยสรรพสิริสวัสดิพิพัฒนามงคลทุกประการ พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ พระราชโอรสธิดา ให้เสด็จสถิตอยู่เป็นนาถรัตนคือที่พึ่งอันประเสริฐแห่งพลกนิกร ประเทศชาติ ประชาชนชาวไทยทั้งหมดตลอดจักรวาลทุกกาล เทอญ.

พระธรรมเทศนาทูลภกตา

ในการพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศล

ทักษิณานุประทาน ๗ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

ในพระบรมมหาราชวัง

ในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก

วันเสาร์ที่ ๒ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๗๑

เวลา ๑๖ นาฬิกา ๑๐ นาที

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

เทวเม ภิกฺขเว ปุคฺคลา ทฺลลภา โลกสมฺมึ กตฺเม เทว โย
จ ปุพฺพการี โย จ กตญฺญกตเวทึ อิม โข ภิกฺขเว เทว
ปุคฺคลา ทฺลลภา โลกสมฺมินฺติ

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายวิสัชนาพระธรรมเทศนา ฉลอง
พระเดชพระคุณประทับพระบิณฑบาตมี อนุรูปพระราชพิธีทรงบำเพ็ญ
พระราชกุศลทักษิณานุประทานถวาย พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา-
จุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นพระราชพิธีเบื้องต้นแห่ง
พระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก อนุโลมตามราชประเพณีเมื่อครั้งพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำรงราชย์ยืนยาวยิ่งกว่าพระมหา-
กษัตริย์ทุกพระองค์อันมีปรากฏในพระราชพงศาวดาร

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลรัชมงคล เมื่อปีที่ทรงครองราชย์ครบ ๔๐ ปีในปีพุทธศักราช ๒๔๕๐ เท่ากับปีครองราชย์ของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งได้ทรงครองราชย์ยาวนานที่สุดในพระราชพงศาวดาร ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดพระราชพิธีรัชมงคลภิเษก ในบัดนี้มา คือปีพุทธศักราช ๒๔๕๑ เฉลิมพระเกียรติ ทรงดำรงรัฐสีมายืนยาวยิ่งกว่าและต่อมาอีก ๒ ปี ได้เสด็จสวรรคต เมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๕๓ รวมเวลาที่ทรงครองราชย์ (ตามรายงานของกรมศิลปากร) ๔๒ ปี ๒๒ วัน ยืนยาวยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ที่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร

บัดนี้ สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงครองราชย์ยืนนาน ๔๒ ปี ๒๒ วัน เท่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวันที่ ๑ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๓๑ และจะยืนนานกว่า ในวันที่ ๒ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๓๑ คือวันนี้เป็นต้นไป เนื่องด้วยทรงตระหนักพระราชหฤทัย ในความจงรักภักดีของพระบรมวงศานุวงศ์ รัฐบาล ข้าราชการฝ่ายทหาร พลเรือน และพสกนิกรชาวไทยทั้งปวง ซึ่งระลึกถึงพระมหากษัตริย์คุณที่ได้ทรงปฏิบัติพระราชภารกิจเพื่อแผ่นดินและประชาชนมาตั้งแต่ปี ๔๓ พวกข้าพเจ้าขณินยอมยินดีว่า เสด็จดำรงรัฐสีมายืนยาวยิ่งกว่าสมเด็จพระมหากษัตริย์พระองค์ใดในอดีตที่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร หรือแม้ในตำนานหรือพงศาวดารอื่นที่มีหลักฐานแน่นอน และมีสมานฉันท์พร้อมกันจัดงานเฉลิมพระเกียรติสนองพระเดชพระคุณ ทั้งขอพระราชทานให้ทรงกำหนดงานพระราชกุศลและพระราชพิธีรัชมงคล-

ภิเชกอนุโลมตามราชประเพณีเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวนั้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดพระราชกุศล
 ทักษิณานุประทานและพระราชพิธีรัชมิ่งกลาภิเชก ย่อเข้าเพียง ๓ วัน คือ
 วันที่ ๒ กรกฎาคม พระราชพิธีทักษิณานุประทาน วันที่ ๓ กรกฎาคม
 พระราชพิธีสมโภชศิริราชสมบัติรัชมิ่งกลาภิเชก และวันที่ ๔ กรกฎาคม
 พระราชพิธีบวงสรวงสังเวद्यสมเด็จพระมหากษัตริย์ในอดีต

พระราชพิธีรัชมิ่งกลาภิเชกมีขึ้นเนื่องด้วยพระมหากษัตริย์ ๒ พระ-
 องค์ ซึ่งได้เสด็จครองราชย์ยืนยาวที่สุดเสมอกัน ซึ่งได้มีขึ้นครั้งแรกใน
 รัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับสมเด็จพระ
 รามาธิบดีที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา และในครั้งนั้นสมเด็จพระบรมพิตรพระราช
 สมภารเจ้า กับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระ
 พระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าได้ทรงครองราชย์ยืนยาวยิ่งกว่า จึงทรง
 บำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุประทานถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมอัยกาธิราช พระบรมราชบุพพการี เป็นการ
 ทรงแสดงพระราชหฤทัยเปี่ยมด้วยกตัญญูกตเวทีคารวะ และทรงนอบ-
 น้อมถวายความเคารพเทิดทูนพระมหากษัตริย์คุณสมเด็จพระบรมอัยกาธิ-
 ราชเจ้าพระองค์นั้น ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตและพระพรชัย-
 มงคลให้ทรงพระเจริญพระชนมพรรษายืนยาว ทรงชัยครองราชย์ตลอด
 กาลนาน

ก่อนที่จะทรงประกอบพิธีฉลองสมโภชพระศิริราชสมบัติ จึงทรง
 บำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุประทานเป็นวาระแรกตามภูมิฐานของสารสุน-
 คนก็ มีความกตัญญูกตเวทีต่อท่านผู้เป็นบุพพการี ตามพระพุทธศาสนาวาทิ

ที่สมเด็จพระบรมศาสดาคาว์สยกย่อง และได้ตรัสเตือนไว้ว่า บุพพการี และกตัญญูกตเวทีเป็นบุคคลที่หาได้ยากตามพระพุทธภาษิตบทอุเทศแปลความว่า

ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๒ จำพวกเหล่านี้หาได้ยากในโลก คือ บุพพการี บุคคลผู้ทำอุปการะก่อนหนึ่ง กตัญญูกตเวที บุคคลผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้ว และประกาศอุปการะที่ท่านทำแล้ว คือตอบแทนคุณท่านหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๒ จำพวกเหล่านี้แลหาได้ยากในโลก ดังนี้

อันประชาชนชาวไทยกล่าวได้ว่า ส่วนใหญ่นับถือบุคคล ๒ จำพวก คือ บุพพการีและกตัญญูกตเวที ด้วยอนุภาพแห่งพระพุทธศาสนาที่ได้นับถือมาตลอดเวลาช้านาน

บุพพการี คือบุคคลผู้ทำอุปการะก่อน ส่วนกตัญญู คือบุคคลผู้รู้อุปการะที่ท่านได้ทำแล้ว กตเวที คือประกาศอุปการะที่ท่านทำแล้วให้ปรากฏ หมายความว่าปฏิบัติตอบแทน กตัญญูและกตเวทีเป็นคำที่ใช้รวมกัน หมายถึงบุคคลประเภทที่ ๒ บุคคลใดบุคคลหนึ่งก็ตาม เมื่อทำอุปการะก่อน โดยมีใช้เป็นการตอบแทน แต่เป็นผู้ให้ก่อนทีเดียว ชื่อว่า บุพพการี ส่วนบุคคลผู้ที่ได้รับอุปการะของท่านแล้วรู้คุณของท่าน และไม่ลบหลู่คุณของท่าน ประกาศให้ปรากฏในโอกาสอันควรประกาศ ตอบแทนคุณท่านด้วยการให้การทำสิ่งที่เป็น ไปเพื่อสุขประโยชน์แก่ท่านเป็นการปฏิการคือตอบแทน ชื่อว่ากตัญญูกตเวที สมเด็จพระบรมศาสดาคาว์สยกว่าบุคคล ๒ จำพวกนี้หาได้ยาก ท่านอธิบายว่า บุคคลเป็นอันมากควร จะปฏิบัติตนเป็นบุพพการีแต่ไม่ปฏิบัติ เพราะจิตใจถูกรอบงำด้วยคัมภีร์ คือความคันทรนทะยานอยากแก่จะได้อะไร ไม่ปรารถนาจะเป็นผู้ให้ ส่วนบุคคล

ที่ควรจะเป็นกตัญญูคนแรกที่แต่ไม่เป็น เพราะจิตใจถูกครอบงำด้วยอวิชชา คือความไม่รู้ โดยตรงคือไม่รู้คุณท่าน ลบล้างคุณท่าน อีกอย่างหนึ่ง เพราะบุคคล ๒ จำพวกนี้ที่เกี่ยวข้องกันโดยฐานะเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่ง มีจำนวนจำกัด เช่นมารคามิตากับบุตรีคา มารคามิตาเป็นบุพพการีของบุตรีคาก็มีเพียงหนึ่งเท่านั้น หรือจะกล่าวว่า มารคาก็มีเพียงหนึ่ง บิตามีเพียงหนึ่งก็ได้ ส่วนบุตรีคาก็มีจำนวนเท่าที่มีจึงหาได้ยาก เพราะจะหามารคามิตาให้มากกว่าท่านละหนึ่งหาได้ไม่

โดยฐานะที่เกี่ยวข้องกันดังนี้ พึงจำแนกแสดงบุคคลทั้งสองจำพวกนี้ได้ ๔ คู่ คือ มารคามิตากับบุตรีคา คู่ ๑ ครูอาจารย์กับศิษย์ คู่ ๑ พระมหากษัตริย์กับพสกนิกร คู่ ๑ พระสัมมาสัมพุทธเจ้ากับพุทธศาสนิกชน คู่ ๑ มารคามิตาเป็นผู้ทำอุปการะก่อนแก่บุตรีคา เพราะเป็นผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูอุปถัมภ์ต่าง ๆ จึงชื่อว่าเป็นบุพพการีของบุตรีคา ฝ่ายบุตรีคาเมื่อระลึกบุญคุณของมารคามิตา ไม่ลบล้าง แต่แสดงคุณให้ปรากฏ ปฏิบัติสนองคุณมารคามิตา ชื่อว่าเป็นกตัญญูคนหนึ่งในมารคามิตา ครูอาจารย์เป็นผู้ทำอุปการะก่อนแก่ศิษย์ เพราะได้ประศาสน์วิชาให้และอบรมด้วยคุณงามความดีต่าง ๆ จึงชื่อว่าเป็นบุพพการีของศิษย์ ฝ่ายศิษย์เมื่อระลึกบุญคุณ ไม่ลบล้าง แต่แสดงคุณให้ปรากฏ เคารพครูอาจารย์ ปฏิบัติสนองคุณครูอาจารย์ ชื่อว่าเป็นกตัญญูคนหนึ่งในครูอาจารย์ พระมหากษัตริย์ทรงทำอุปการะก่อนแก่พสกนิกร เพราะทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจโดยธรรม ยังให้เกิดความสุขความเจริญแก่พสกนิกร ชื่อว่าทรงเป็นบุพพการีของพสกนิกร แม้รัฐบาลและบุคคลผู้มีอำนาจหน้าที่ปกครองทุกระดับ ก็ชื่อว่าเป็นผู้ทำอุปการะก่อนแก่พสกนิกรตามระดับ ฝ่าย

พศกนิกร เมื่อระลึกถึงคุณพระมหากษัตริย์ ไม่ลบหลู่ ประกาศให้ปรากฏ มีความเคารพรักจงรักภักดี ปฏิบัติตอบแทนพระมหากษัตริย์ตามฐานะ เช่นปฏิบัติตามกฎหมาย เสียส่วยสาอากร ปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรมอันดี ชื่อว่าเป็นกตัญญูกตเวทีในพระมหากษัตริย์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงทำอุปการะก่อนแก่เวไนยนิกร เพราะได้ทรงมีพระมหากษัตริย์แสดงธรรม สั่งสอนโปรดให้พ้นความทุกข์ให้ได้รับสุขประโยชน์ตามภูมิชั้น ชื่อว่า ทรงเป็นบุพพการีแห่งเวไนยนิกรพุทธศาสนิกชนทั่วไป ฝ่ายพุทธศาสนิกชนเมื่อระลึกถึงพระคุณ ไม่ลบหลู่ต่อพระพุทธศาสนา อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาตามควรแก่กรณี บูชาด้วยอามิสบูชา และปฏิบัติบูชา ดำรงรักษาสืบต่อพระพุทธศาสนา ชื่อว่าเป็นกตัญญูกตเวทีในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

แสดงโดยสรุป บุคคลผู้ที่ให้ก่อนด้วยเมตตาการุณา ชื่อว่าบุพพการี ฝ่ายบุคคลผู้ที่รับแล้วให้ตอบแทนในภายหลัง ชื่อว่ากตัญญูกตเวที ผู้ที่ลู่อ่านาแห่งกตัญญูคือความอยากแต่ที่จะได้ หรืออยากแต่จะเป็นผู้แบมือรับ ไม่อาจจะสละให้ ย่อมเป็นบุพพการีไม่ได้ ถึงจะอยู่ในฐานะที่พึงเป็นบุพพการี ก็ปฏิบัติหน้าที่ของบุพพการีไม่ได้ พระบรมศาสดาจึงตรัสสอนให้อบรมพรหมวิหารธรรม มีเมตตา กรุณาเป็นต้น และสังคหวัตถุคือธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความสงเคราะห์ยึดเหนี่ยวจิตใจ ได้แก่การให้ การเจรจาจาเป็นที่รัก ความประพฤติประโยชน์ และความวางตนสม่าเสมอ ฝ่ายผู้ที่มีวิชาหนาแน่น รับอุปการะของท่านแล้วก็ไม่รู้คุณท่าน แทนที่จะสำนึกกันว่าคล้ายเป็นลูกหนี้ท่าน กลับคิดว่าเหมือนเป็นเจ้าของหนี้ท่าน ต้องการที่จะทวงให้ได้ยิ่งขึ้น ครั้นไม่ได้ตามปรารถนา ก็กลับโกรธ

ลบหลู่คุณของท่าน ดังนั้น ก็เป็นกตัญญูกตเวทีไม่ได้ พระบรมศาสดา จึงตรัสสอนให้อบรมสติปัญญาให้สำนึกจริงจังในคุณของท่านผู้มีคุณ และ ปฏิบัติตอบแทนตามหลักสังกตคุณนั้นแหละ เมื่อเป็นเช่นนั้น สังคมหมู่ชน จึงดำเนินไปได้ด้วยดีมีความสุขความเจริญเหมือนดังลัทธิที่มีเฟลา ย่อม หมุนนำรถไปได้ฉะนั้น ด้วยอนุภาพแห่งพระพุทธศาสนาและความรับ ปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอน บุคคล ๒ จำพวกนี้จึงยังหาได้อยู่ใน ประชาชนชาวไทย อันอาจหาได้ยากในที่อื่น ธรรมนี้จึงรักษาชนผู้ ประพฤติธรรมให้มีความสุข ดังที่ปรากฏเห็นได้ชัด

ส่วนผู้ที่ลุ่มลุ่มเป็นทาสคตหาและอวิชาโมหะ หากไม่มีธรรมะ เป็นเครื่องยับยั้งใจย่อมปฏิบัติตรงกันข้ามคือเป็นเวรและปฏิเวรต่อกัน เวนั้นคือบุคคลผู้มีเวร ได้แก่เป็นผู้ที่ก่อเวรขึ้น คือได้กระทำเบียดเบียนชีวิต บ้าง ร้างกายบ้าง ทรัพย์สินสมบัติบ้าง วงศ์สกุลบ้าง เบียดเบียนล่อลวง เพื่อประโยชน์ของตนบ้าง คมหน้าเมาอันเป็นเหตุให้ก่อเวรทั้งนั้นบ้าง ดังนั้น เรียกว่าเวร ส่วนผู้ที่ได้รับเบียดเบียนจากผู้ก่อเวรขึ้นดังกล่าว และ ก่อเวรตอบแทน เช่นว่าเขาเบียดเบียนร่างกายมา ก็เบียดเบียนร่างกาย เขาคอบแทน เขาเบียดเบียนชีวิตมา ก็เบียดเบียนชีวิตเขาคอบแทน เขา เบียดเบียนทรัพย์สินมา ก็เบียดเบียนทรัพย์สินเขาคอบแทน เป็นการแก้แค้น ดังนั้นเรียกว่าปฏิเวร เวนั้น ภาษาไทยเรียกว่าไฟรี ที่มีอีกแปลว่าศัตรู ปฏิเวรนั้นก็เท่ากับปฏิไฟรี คือเป็นศัตรูคอบ เวรหรือไฟรีก็ตรงกันข้าม กับบุพพการี ปฏิเวรหรือปฏิไฟรีก็ตรงกันข้ามกับกตัญญูกตเวที

กล่าวได้ว่าในโลกนี้คนเป็นไฟรีและปฏิไฟรีต่อกันมีมาก หรือเรียก ว่าหาง่าย เพราะโดยมากเป็นผู้ลุ่มลุ่ม เป็นทาสของคตหาของอวิชา

พร้อมด้วยโลกโกรธหลงหาญย ส่วนผู้ที่ปฏิบัติตนเป็นบุพพการีและ
กตัญญูกตเวทีต่อกัน คือประพடுத்தต่อกัน มีเมตตากรุณาต่อกันมีน้อย ทั้ง
ที่เรียกว่าหายากตามพระพุทธภาษิต และการที่ทรวัวตั้งนั้นก็เพื่อสะกิดใจ
บุคคลทุกคนให้ได้สติมีความระลึกได้ถูกต้อง เป็นสัมมาสติคือความระลึก
ชอบ อันเป็นเหตุให้ปฏิบัติได้ถูกต้อง ไม่ลุ่มอำนาจ ไม่เป็นทาสของ
กตเวทิตา เมื่อมีสติก็จะใ้ปัญญาเป็นแสงสว่างให้เห็นทางปฏิบัติที่ถูกต้อง
ชอบ คือที่เป็นความดีทั้งหลาย มีเมตตากรุณา ธรรมะเป็นเครื่องยึด
เหนี่ยวน้ำใจกัน มีทาน บิณฑบาต เป็นต้น อันจะนำไปสู่ความดีด้วยกันโดย
สันติ มีความสุขความเจริญ

ทุกคนระลึกให้เป็นสัมมาสติได้ เพราะเป็นเรื่องของจิตใจ ที่อาจ
น้อมจิตใจให้คิดไปได้ จึงขอแต่เพียงว่า ให้น้อมจิตใจคิดไปในทางสงบ
เท่านั้น โดยพยายามระงับกบฏจิตใจที่เร่าร้อนไม่สงบลงเสีย แนวคิดที่จะ
นำไปสู่สัมมาสติ ดังเช่นยกคือว่า

๑. เราทั้งหลายเป็นอะไรกัน ถ้าคิดด้วยความโกรธ ก็จะได้คำ
ตอบว่าเป็นศัตรูกัน โกรธเกลียดกัน ซึ่งจะต้องเอาชนะกันให้ได้แม้ด้วย
การใช้กำลังประหัตประหารกัน แต่ถ้าคิดด้วยจิตใจที่สงบก็จะได้คำตอบ
ว่า เราเป็นพี่น้องกัน ร่วมชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์เดียวกัน
หรือแม้ร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตายด้วยกัน บรรพบุรุษสรีรของเราได้เสีย
สละทุกอย่าง รักษาสถาบันต่าง ๆ ของชาติไทยไว้ให้แก่เรา เราทั้งหลาย
จึงเหมือนอยู่ในครอบครัวเดียวกัน ผู้ที่เป็นผู้ใหญ่ก็เป็นเหมือนเป็นพ่อ
เป็นแม่ เป็นตาเป็นยาย เป็นปู่เป็นย่า เป็นน้าเป็นอา ผู้ที่เป็นเด็กกว่า
ก็เป็นเหมือนอย่างเป็นลูกเป็นหลาน ที่เป็นชั้นเดียวกันก็เป็นเหมือนอย่าง

เป็นที่เบียดเบียนกันทั้งนั้น ไม่ใช่ใครทีไหน ความระลึกได้อย่างนี้จะทำให้จิตใจอ่อนโยนลง จะทำให้เกิดความคึกที่ระปรองคองกัน สมัครสมานกันขึ้น

๒. อนึ่ง เราทั้งหลายกำลังจะทำอะไรแก่กัน ถ้าตอบด้วยความโกรธ ก็จะได้คำตอบว่า เราจะต้องไม่ยอมกันเด็ดขาด จะต้องบังคับเอาสิ่งที่เราต้องการ หรือจะไม่ยอมให้ทุกอย่าง แม้ด้วยการใช้กำลัง แต่ถ้าคิดด้วยใจที่สงบ ก็จะมองเห็นว่า เราทั้งหลายต่างเป็นญาติกันทั้งหมด มิใช่ใครอื่นทีไหน ควรที่จะผ่อนปรนกัน สมมติว่าผ่อนความต้องการของคนบ้าง ทำใจเป็นกลางต่อกัน พึงเหตุผลที่พึงเป็นไปได้ เพราะการที่ถึงกันเอาแต่ใจของคนฝ่ายเดียวนั้นยากที่จะตกลงกันได้ หลักของความสามัคคีประการหนึ่งก็คือ ความรู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา หรือเอาใจเราไปใส่ใจเขา แค่นี้จะต้องทำใจให้สงบเสียก่อนจึงจะเกิดความคิดผ่อนปรน ประนีประนอมคงกล่าวได้

๓. อนึ่ง เราทั้งหลายกำลังมุ่งอะไรเพื่ออะไร สิ่งที่มีงั้น ถ้าไม่ขัดกันก็ไม่เกิดปัญหาขัดแย้งกัน แต่ถ้าขัดกันก็เกิดปัญหาขัดแย้ง แต่ก็จะต้องมีจุดมุ่งหมายว่าเพื่ออะไร เมื่อมีจุดที่มุ่งหมายเป็นอันเดียวกัน เช่น เพื่อชาติ ก็นำที่ทุกฝ่ายจะพากันเสียสละประโยชน์สุขส่วนตนเพื่อส่วนรวมคือชาติ อันหมายถึงประชุมชนทั้งหมด พร้อมทั้งสถาบันทั้งหลายของชาติด้วยสันติวิธี พยายามหาทางปฏิบัติโดยสันติที่จะบรรลุถึงจุดที่มุ่งหมายทุก ๆ คนยอมรับอยู่ในชาติ กางเป็นกำลังของชาติ ดังที่เรียกกันว่า "พลเมือง" จึงต้องรักษากันไว้ให้ดีด้วยกัน การที่จะมาทำลายกันเองลงไป เท่ากับเป็นการทำลายกำลังของชาตินั้นเอง ทำให้ชาติอ่อนกำลัง

ลง และเราทั้งหลายต่างก็มีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงเป็นองค์พระประมุขของชาติ ผู้ทรงดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรม วางพระองค์เป็นกลางจริง ๆ เป็นที่เคารพนับถืออย่างสูงสุด ปรากฏว่าพระองค์ทรงมีพระราชหฤทัยวิถกห่วงใยเป็นอันมาก ทรงมีพระมหากรุณาแผ่ไปอย่างยิ่ง เมื่อเกิดเหตุการณ์ที่น่าจะรุนแรงขึ้นเพียงใด ความทุกข์อย่างหนักก็ย่อมจะเกิดขึ้นในพระราชหฤทัยเพียงนั้น จึงนำที่ทุก ๆ ฝ่ายจะรำลึกถึงพระมหากรุณา และปฏิบัติผ่อนปรนแก่กันด้วยมุ่งประโยชน์แก่ประเทศชาติอันเป็นส่วนรวมเป็นที่ตั้ง และระลึกถึงพระศาสนา ซึ่งสอนให้ใช้สัมมาสติ กล่าวได้ว่า ทุกศาสนาย่อมสอนให้ใช้สัมมาสติทั้งนั้น

แนวคิดทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นแนวคิดที่นำไปเป็นสัมมาสติ ให้ปฏิบัติถูกต้อง ฉะนั้น ทุกคนทุกฝ่ายพึงพากันยับยั้ง คิดรำลึก ถึงจะต้องใช้เวลาสักหน่อย ก็ยังดีกว่าการทำอะไรลงไปด้วยความผลุนผลัน พอให้อารมณ์ที่ถึงเครียดอ่อนคลาย พอให้จิตใจสงบ และคิดตามแนวที่เสนอแนะ หรือแม้แนวอื่นที่จะนำไปสู่ความพบเหตุพบผลที่ดีกว่า ย่อมจะได้สัมมาสติและปัญญา ในอันที่จะแก้ไขผ่อนปรนนำไปสู่วัตถุประสงค์ที่ต้องการร่วมกันโดยสวัสดิ์ และเชื่อว่าได้ปฏิบัติธรรมนำไปเป็นกตัญญูกตเวที แก่องค์พระมหากษัตริย์ พระประมุขแห่งชาติ

ในวโรกาสรัชมิ่งคล้ายเกษกนิ มหาชนทุกหมู่เหล่าจึงสมควรปฏิบัติคนฉลองพระเศียรพระคุณ ถวายความกตัญญูกตเวที แก่องค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งทรงเป็นองค์พระบรมราชบุพพการีแห่งประเทศชาติไทย ด้วยแต่ละคนปฏิบัติตนถูกต้องสมควรแก่ภาวะของตน ความหลักของบุคคลหาได้ยากทั้งคั่นแก่กันและกัน แสดงโดยย่อที่สุด ก็คือปฏิบัติตน

เป็นผู้ให้ คือให้คุณ อุปการะ อภัย อันเป็นส่วนดีที่เป็นประโยชน์ที่ต้องการเกื้อกูลให้เกิดความสุข และปฏิบัติตนเป็นผู้รับการให้ นั้น ด้วยความสำนึกในพระคุณและตอบแทนด้วยคุณอันเป็นส่วนดีเช่นเดียวกัน คือต่างปฏิบัติให้เห็นคุณค่าต่อกัน ไม่ให้โทษต่อกัน ผู้ให้จึงกล่าวชื่อว่าบุพพการีได้ ผู้รับจึงกล่าวชื่อว่ากตัญญูกตเวทีได้ แม้นั่งอยู่แต่รับรู้พระคุณของท่านอยู่ในใจ ไม่พูดแก่ใคร ก็ชื่อว่าประกาศคุณของท่านได้ เพราะไม่คิดลบหลู่คุณท่าน คุณท่านประกาศปรากฏอยู่ในใจตนแล้ว ผู้ใดปฏิบัติดังนี้ ผู้นั้นก็ชื่อว่าเป็นผู้หาธรรมทั้งค้ำง่ายในตนเอง ทุกคนที่ไม่เกลียดชังธรรม พึงธรรมโดยกาล มีสติปัญญาวิชาคน ปฏิบัติธรรมแม้ตามข้อที่พระพุทธเจ้าคริสต์สอนไว้สำหรับสามัญชนทั่วไป เช่น ทาน ศีล ภาวนา หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา หรือ ไม่ทำบาป ทำกุศล ชำระจิตของตนให้ผ่องใส ก็ชื่อว่าได้ปฏิบัติธรรมค้ำนี้ คือ บุพพการี และ กตัญญูกตเวทีอยู่ในตัวไปพร้อมกัน นำให้เกิดประโยชน์ ให้เกื้อกูล ให้เป็นสุข ทั้งแก่ตน ทั้งแก่ผู้อื่น ชื่อว่าปฏิบัติธรรมฉลองสมโภชรัชมังคลาภิเษก ถวายฉลองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระบรมราชบุพพการีแห่งประเทศไทย แผ่นดินไทย ซึ่งได้ดำรงมั่นร่มเย็นเป็นสุข ด้วยพระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อม

ขออำนาจพระราชกุศลทักษิณานุปทานที่สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าได้ทรงบำเพ็ญให้ตั้งอยู่ด้วยดีแล้วในพระสงฆ์ ทรงพระราชอุทิศถวายส่วนพระราชกุศลทั้งปวงนี้แก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยพระราชหฤทัยอันงาม ประกอบด้วยพระกตัญญูกตเวทีตามธรรม พระราชาคารวะเป็นไปในสมเด็จพระปี่ยมหาราชเจ้าพระองค์นั้น

จงเป็นผลสัมฤทธิ์ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ แก่พระบาท-
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระปิยมหาราช สมตามพระ-
ราชอุทิศเจดณา ขอพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบ
ทรงอนุโมทนา พระราชทานพระพรชัยมงคลถวายแก่สมเด็จพระบรมพิตร
พระราชสมภารเจ้า ให้ทรงพระเจริญพระชนมพรรษา เสด็จสถิตใน
สิริราชสมบัติ ทรงชัยตลอดกาลนาน

ในวโรกาสพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษกนี้ สกลมหาสงฆ์คือพระสงฆ์
ทั่วพระราชอาณาจักร มีสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายกเป็น
ประธาน ขอพระราชทานถวายพระชัยศุภศีรัชมังคลาภิเษกแก่สมเด็จพระ-
บรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ

ภุมิพล มหาราช	จิรั รัชเช ปติภูษิต
เทวอิตตาทิสวสุสานิ	เทววิสติทินานิ จ
ตสุสาภิเสกกาโล หิ	สมบุตโต รัชชมงกุล
สมาโน รัชชกาลน	ปลุจุมจกักราชโน
เอโส ปิโย มหาราช	จุพาลงุกรโณ สุโก
ดาวกาลสิ รัชชภูโจ	ทุลลโก ตาทิโส สโม

สมเด็จพระภุมิพลมหาราช เสด็จสถิตในสิริราชสมบัตินานนับได้
๔๒ ปี ๒๒ วัน เสมอภัยรัชกาลแห่งพระบรมราชจักรีวงศ์รัชกาลที่ ๕
กาลแห่งรัชมังคลาภิเษกมาถึงแล้ว

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระปิยมหาราช ผู้
ทรงคุณอันงาม รัชกาลที่ ๕ พระองค์นั้น ได้ทรงดำรงอยู่แล้วในสิริ
ราชสมบัติตลอดกาลนานเท่านั้น พระมหากษัตริย์เสมอเช่นนั้นหาได้ยาก

อิทานิ นวโม ราชา	เคน สโมว ตาทิโส
เทวสหัสสามมุตฺธมฺปี	ปฺลยจสเทกคฺคฺสเม
พฺทฺธสเถว อาสาพฺทฺ-	มาสสฺส ทฺติเย ทิเน
ตโต จิรฺตริ รชเช	ปฺคฺกฺชชาติ มหิสฺสโร

บัดนี้ สมเด็จพระมหาราชนวมรัชกาล ทรงดำรงสิริราชสมบัติมา
เช่นนั้น เสมอด้วยสมเด็จพระปิยมหาราช รัชกาลที่ ๕

ในวันที่ ๒ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๓๑ สมเด็จพระมหิตร
ภูมิพลมหาราชทรงดำรงอยู่ในสิริราชสมบัตินานกว่านั้น

อิโต ติวเส สพฺพิ	รฎฺธิ อกา มหามหิ
จุพาลงกรณินฺทสฺส	มหาราชสฺส ทกฺขินฺนิ
ภุมิพลो महाराजा	อนุปฺเตติ คารโว
จิรี ชิวตุ ทิฉายุ	วรมสฺสสาภิปฺตฺถยิ
ราชสมฺปฺตฺติรชชสฺส	อภิเสกํ สฺมงคฺคิ
กโรติ มหกมฺเมเน	สฺุเขตฺเต รตนคฺคฺเต
อโถ อคฺตฺตราชนิ	มหายาคิ ปฺยญฺชติ

แต่วันที่ ๒ นี้ไป ๓ วัน ทั่วประเทศได้ทำการฉลองใหญ่ สมเด็จพระ
พระภูมิพลมหาราชเจ้า ทรงเคารพบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทาน
ถวายสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระปิยมหาราช ทรงมีพระ-
ราชปรารภนาพระพรแห่งสมเด็จพระปิยมหาราชพระองค์นั้น ว่าจงทรง
มีพระชนมพรรษายืนยาวดำรงอยู่ตลอดกาลนาน

ทรงกระทำมหกรรมสมโภชสิริราชสมบัติรัชมังกลาภิเศกในพระ-
วัดนทรย์ซึ่งเป็นเขตกอนกิ่งาม

อนึ่ง ทรงประกอบพระราชพิธีสังเวศม์สมเด็จพระอศีศพระมหาราช
ทั้งหลาย

จุฬาลงกรโณ เทวเม ภูมิปาโล จ ภูมิปา
มหปเปีย มหปเปมา ปชาย สุสุเขสิน

พระภูมิมาลมหาราชทั้ง ๒ พระองค์นี้ คือ พระบาทสมเด็จพระ-
ปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ และพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพล-
อดุลยเดช ทรงเป็นที่รักมากของประชาชน ทรงมีรักมากในประชาชน
ทรงมีปกติแสวงหาความสุขยิ่งแก่ประชาชน

รัตนศุดยานุภาเวน กตปุลลุลลสุส เศษสา
กัวยอำนาจแห่งพระรัตนตรัย กัวยเดชแห่งพระราชกุศลบารมีที่ได้

ทรงกระทำแล้ว

ภูมิพลโธ มหาราช ชยตี ชยมงกุเล
อศิศราชเทเวหิ สหพรภูเจหิ รกุชิตโธ

ขอสมเด็จพระภูมิพลมหาราช จงทรงชนะในชัยมงคล อันสมเด็จพระ
พระอศิศมหาราชเจ้าทั้งหลายรักษา พร้อมทั้งประชารัฐทั้งปวง

ทิมายุดาหิสมปโน ชาตุ รชเช ชยิ จิริ
ราชินิวสิวิโล ชมมิโก สหพบุชิตโธ

จงถึงพร้อมกัวยพระสรรพพรชัยมงคล มีความเจริญพระชนม-
พรรษายืนยาวเป็นต้น เสด็จสถิตดำรงอยู่ในสิริราชสมบัติ ทรงชัยอยู่
ตลอดกาลนาน

ทรงไพบูลย์พร้อมกัวยสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ
และพระราชวงศ์ ทรงตั้งอยู่ในธรรม อันปวงชนบุชชาติกตุน

ทวยบรมจตุสด การตุ รชชั ฌมฺเมน สพฺพทา
 นาโต สาเชตุ สพฺพเพสั ภียโย อตุถหิตั สฺขั

ขอสมเด็จพระบรมนาถบพิตร ทรงครองราชย์แห่งไทยรัฐให้บริหาร
 ประเทศชาติโดยธรรมทุกเมื่อ ทรงประสารณ์ให้สำเร็จประโยชน์เกิดสุข
 แก่ปวงชนทุกหมู่เหล่ายิ่ง ๆ ขึ้นเทอญ

รับพระราชทานถวายวิสาขนาพระธรรมเทศนายุดิลง เอวังก็มีด้วย
 ประการฉะนี้ ขอถวายพระพร.

